

STØVBOLD – BLINDSOPP – BLODSTILLA

LYCOPERDON OG BOVISTA I FOLKEMEDICINEN

INDLEDNING

Det lavere og højere svampeflor tæller over 70 000 arter, fordelt over næsten hele landjorden. Når denne store plantegruppe indtil for få årtier siden (og tildels endnu) kun har spillet en ganske underordnet rolle i medicinen, skyldes det flere årsager.

For det første er cirka 90 procent af arterne mikroskopisk små og kunne derfor først opdaget og studeres med optikkens nyere fremskridt: Men også de makroskopiske svampearters levevis var temmelig ukendt helt ind i det 19. århundrede. Endelig blev svamperigets eksakte udforskning negativt påvirket af mange fejlagtige spekulationer og overtroiske forestillinger.

For antikkens grækere og romere var svampenes opståen et mysterium. De kendte intet til sporestøvet rolle som formeringsorganer og opfattede heller ikke myceliets tråde som den egentlige svamp. Det var en almindelig tro, at svampene og specielt trøflerne blev lavet af tordenvejr – en forestilling, som endnu kendes på Filippinerne. I det 1. årh. e.Kr. skrev Plinius:¹

Blandt de mest vidunderlige af alle ting er den kendsgerning, at noget kan gro og leve uden rod ... Hvad enten nu denne jordens

ufuldkommenhed – for det kan ikke kaldes noget andet – gror, eller det straks har fået dets fulde kuglestørrelse, hvad enten det lever eller ej, er det ting, som jeg mener vanskeligt kan forstås ... Oprindelsen til boletus [*Amanita caesarea*] er morads og den fugtige jords sure safter eller jævnlige sådanne fra agernbærende træer; først viser der sig en slags klæbrigt skum, så en hudlignende krop, derefter kommer den unge boletus.

I mellem- og nordeuropæisk folketro har svampene spillet en ikke ringe rolle. Men de var aldrig særlig populære. Kun ganske få urtebogsforfattere ofrer dem større opmærksomhed, og det samme gælder mange af nutidens etnobotaniske værker. I Petri Andrea Matthioli's urtebog 1590 skrives under kapitlet *Von allerley Schwämme* bl.a.:

Svampene er hverken urter eller rødder, hverken blomster eller frø, men intet andet end jordrigets, træers, stubbes og andre rådne tings overflødige fugtighed, derfor varer de også så kort tid, thi på syv dage gror de, forgår også besynderligt, men de kryber frem, når det tordner.

Hans kilder er altså de antike skribenter.

En række særlige forhold ved svampene har inspireret fantasien til overtro:

1. Pludselig og hurtig fremkomst og lige så sporløs forsvinden på kort tid;

2. holder til på mørke steder, ådsler, ekskrementer, rådne stubbe etc.;

3. ofte fantastiske former (lever, tunge, æg, penis o.s.v.) eller placering i kredse ("hekseringe", "alfedans"),

4. mange arters giftvirkning – at netop de smukkeste lokkede folk i fordærv blev tolket som noget diabolsk ved hele svamperiget;

5. savner de fleste kendetegn ved "normale" planter: bladgrønt, grene, blade, blomster, frø.

I ældre tid vovede kun de færreste lægfolk at spise vildtvoksende svampe. Man talte gerne med foragt om disse i mange henseender abnorme vækster, som måtte være dannet af hekse og andre overnaturlige væsener. De blev ofte opfattet som halvt animalske organismer, hvilket jo stemmer ganske godt med

Skålröksvamp (*Lycoperdon utriforme*, *tidigare* L. *bovista*), *ur Janus Kopps, Flora Batava*, 1846.

svampeflorets biologi og historiske udvikling. Vi ved nu, at svampene indeholder flere stoffer, der ellers kun kendes fra dyreriget: urinstof, kitin i cellemembranerne og skeletsubstanten samt glykogen og æggehvide, hvis sammensætning og ernæringsmæssige værdi står mellem den animalske og vegetabiliske æggehvide.

Alle disse forhold må have været årsager til, at svampene i så lang tid havde ingen eller kun minimal betydning for skolemedicinen. Det store vendepunkt indtraf faktisk først med opdagelsen af de mykologiske antibiotika. Så meget mere har folkemedicinen gjort brug af svampene, selvom anvendelsen indskrænker sig til nogle ganske få arter. En af dem er *støvbold*.

NAVNE MED FLATUS-MOTIV

Støvboldene, *Lycoperdon* og *Bovista* (syn. *Globaria*, *Calvatia*), hører til bugsvampene

(*Gasteromycetes*) og træffes temmeligt almindelig på forskellige lokaliteter: skovbund, heder, overdrev, træstubbe, enge. Det kugle eller ægdannede frugtlegete sidder som regel direkte på underlaget; kødet er i begyndelsen hvidt. Ved modningen indeholder svampen flere billioner sporer i nuancer af brunt og grønt; de afgår som en røgsky, når der slås eller trykkes mod det modne frugtlegete. Nogle arter har glat, andre trevlet, skællet, grynet, melet, pigget eller vortet overflade. Formatet varierer fra et kirsebærs størrelse til maksimalt en halv meters tværmål (*Lycoperdon giganteum*).

Hvorvidt disse svampe i oldtiden blev opfattet som særskilt ”art” eller ”slægt”, kan ikke med sikkerhed afgøres, men den iøjnefaldende kæmpestøvbold må utvivlsomt også dengang have vakt opmærksomhed. Det er rimeligvis denne svamp Theofrastos (372–287 f.Kr.) kalder *pezis*, *πέζις*.² Plinius³ har *pezicae*, *pezitae*, *πέζιται*, som samlenavn til svampe uden stok.⁴

Slægtsnavnene *Lycoperdon* og *Bovista* samt de fleste folkelige navne skyldes sporestøvet udtømming. Når Hornemann 1837 forklarer,⁵ at allerede i de ældste Tider antog man, at nogle Arter af denne Slægt fremkom af Ulvens Ureenheder, og gav dem derfor det græske Navn, er det næppe rigtigt. Slægtsnavnene *Lycoperdon* og *Bovista* samt talrige europæiske folkenavne skyldes uden tvivl, at man har associeret sporestøvet med flatulens, ekskrementer, røg m.m.

Den ældre latinske benævnelse var *crepitus lupi* ’ulvefjert’ og herfra hentede den franske botaniker Tournefort 1719 *Lycoperdon* ved at sammenkæde to græske ord *λύκος* ’ulv’ og *πέσσω* ’flatulens’. Dyrenavnet hentyder dels til forekomsten i skove, dels til nogle arters meget ru overflade (jvf. pindsvine-støvbold, *Lycoperdon echinatum*) – som ulvens stridende pels. Albertus Magnus i 1200-tallet har *vesica lupi* ’ulvesvamp’. Sporestøvet formodede giftighed har måske også spillet ind⁶. *Bovista* er latiniseret oht. *boimvist*, 15. årh. *vohenfist*, nht. *bovisf*, og disse navne stammer atter enten fra lat. *bovis*

En röksvamp ’fiser’. Foto: Håkan Tunón.

’okse’ eller vohe ’hunræv’ + fist ’flatulens’. Navnet *bovist* har også været brugt herhjemme.⁸ *Ulvefis* (*ulvvefies*) nævnes først af H. Rhode i en dansk oversættelse 1686 af Comenius og blev siden brugt over det meste af landet, indtil suffiks’et fik karakter af tabu-ord.⁹

Af andre danske og udenlandske navne i denne gruppe kan nævnes:

Danske navne:¹⁰ *Fasebold* (Viborg 1793, Hornemann 1806), *Fisebolle*, *-hat*, *Fissvamp*, *-bulle*, *-bult*, *Fnybold*, *Øjlefis* < *ulvefis*, *Bussefis*
Svenske navne:¹¹ *bofis(t)* (1806ff.), *kjarringfis* (1755ff.), *jessop* (ca. 1800ff.), *röksvamp*, *-sopp* (1862ff.), *fnyksvamp* (Ö.Götl.), *fuksvamp* (Gotl.; af ty. Fuchs ’ræv’? Fuchumle er humlens hanblomster).

Norske navne:¹² *fise-saap* (ca. 1750), *fissop*, *-bal* (1762ff.), *røyksopp*

Færøsk navn:¹³ *fisibjölgur*

Islandske navne:¹⁴ *fisisveppur* (1783ff.), *græðsveppur* (1786), *fysisveppur*

Tyske navne:¹⁵ *Wolfisfirst*, *-rauch*, *-furz* (’ekskrementer’), *Hundsfist*, *Vogelfist* < *Fohenfist*, *Hasenfies*, *Hasefurz*, *Eselsforzes*, *Poggenfist* (Pogge ’padde’), *Pfau(en)fist* < *Puefis* < *Bovist*, *Quarksacke* (præfix = tykmælk, blod ost), *Tabaksbeutel*

Navne fra Nösnerland:¹⁶ *Ross-*, *Pferds-furz*, *Gurrenfist* (præfiks = hoppe), dial. *Beschine-dje-kòl* (af rumænsk *basinade cal* 'hes-tefjert'), *Furz-*, *Rossbeutel* (suffiks m. betydn. scrotum)

Navne fra Zips:²,¹⁷ *Poomfest* (af Poon 'jord'), *Päüchfest* (præfiks til Bacht 'snavs')

Østrigsk navn:¹⁸ *Blasbalg*

Polsk navn:¹⁹ *dymna hubka* 'røgsvamp'

Engelske navne:²⁰ *puffe(s) fistes* (1797), *puck fist*, *puff-ball*, *earth-*, *mollipuff*, *furzeball* > *fuss-ball* > *fuzzyball!*, *bullfist*

Gæliske, irske navne:²¹ *balg smuid* 'røgpøse', *balg seididh* 'sprutsæk'

Franske navne:²² *vosse/vaisselle/pisse de loup*

Hollandske navne:²³ *wolfs-scheet* (1599), *-veest* (1793), *poefblazen*, *poeffers*

Flamske navne:²⁴ *boeveest*, *doempers* (af *doem* 'røg, støv')

Italiensk navn:²⁵ *vescia di lupo*

Spanske navne:²⁶ *pedo de lobo* (1793), dial. *pet de llop*, *pet de bou*, *pet de monja* 'nonnefis' (monja også 'lille rundt brød'), *bejin* "støvbold" tillige betydn. 'råddent æg'

Indiansk navn (Canada):²⁷ *te-wa-tien-wha-ro-kwas* 'den som giver røg'

NAVNE MED DIABOLSK MOTIV

En række navne skyldes overtroiske forestillinger, mest om svampens tilblivelse. Hvis en kartoffel kom til at ligge på marken vinteren over, blev den til en *wulfis* (Jylland).²⁸ Den mentes at være bolig for hugorme og kaldtes derfor *hugormeknold(e)* – *herom gives der mange*

fortællinger, skrev digteren C. A. Thyregod til E. Rostrup (Midtjylland ca. 1875). Støvbold vokser på heksenes natlige dansepladser; når dens indre bliver sort, har djævelen rørt ved den og fordrevet alferne, siger tysk folketro;²⁹ i provinsen Oldenburg blev disse svampe forklaret som udbrændte stjernes kud.³⁰

De følgende *Lycoperdon*-navne viser, hvilke diskrediterede dyr, mennesker eller overnaturlige magter man mente stod bag svampenes tilblivelse. Enkelte navne synes at gå tilbage på ældgamle og glemte myter om "moder Jord" som inkarnationen af al grøde.

Danske navne:³¹ *trolldskum* (Sejrø), *trolldhat* (Nordvestsjælland)

Svenske navne:³² *käringfis* – *ett almänt brukligt namn*, *käringrök*, *pug(g)ägg*

Samiske navne:³³ *stalo-burssa* 'troldpung' (-testes?), *stalo-gudnasækka* 'trolldaskesæk', *alsja-passma* 'tordengudens pung'

Finsk navn:³⁴ *maanmuna* 'jordtestikel' (også om kartoffel)

Islandske navne:³⁵ *kerlingareldur*, *skollapungur* 'djævelspung'

Tyske navne:³⁶ *Hexen-*, *Hasen-*, *Rabenei(er)*, *Hexenbeutel(-chen)*, *-pulver*, *Weiberfist*, *-furz*, *Trudenbeutel* (præfix = heks), *-gakele* ('-æg'), *Teufelsfist*, *-beutel*, *Speiteufel* 'spydjævel', *Teufels Tabaksack*, – *Schnupftabak*, (dial. *Dem Deiwel sein Mehlkaschde*, *Deimelmehlsack*, *Tüfelmehlsack*, *Des Taiwel sai Schnupftabak*), *Erdkraft*, *Wunderschwamm*

Navne fra Zips:³⁷ *Fosseier* 'ræveæg', *Katzenei* (*Bovista nigrescens*)

Østrigsk navn:³⁸ *Hexenschwamm* (*Lycoperdon giganteum*), *Teufelstabaksack*, *Judentabak*

Hollandsk navn:³⁹ *duivelsbrood* (også om fyrsvamp); ligner et rundt brød, men er så hård og sejt, at kun en djævel kan tygge det

Engelske navne:⁴⁰ *devil's el*. *Satan's snuff-box*, – *snuffmill*

Gælisk, irsk navn: *bochdan-bearrach* 'nisse, spøgelse' + 'bred, kort'⁴¹

1 Tysk sprogø tidligere i Ungarn, nu i rumænsk Transsylvanien.

2 Tysk sprogø tidligere i Ungarn, nu i Tjecoslovakiet.

Spanske navne:⁴² *pet del diable* 'djævlefjert',
bufa del dimoni 'djævlefjert'

Navn i USA:⁴³ *witch ball* (alm. brugt navn)

dryssede ham med i øjnene, så han blev blind.⁵¹
Til et nordjysk blad skriver en læser:⁵²

SPORESTØVET BLINDER

At *Lycoperdons* sporestøv forårsager blindhed, hvis det kommer i øjnene, er en geografisk vidt udbredt opfattelse, som dels vel hænger sammen med den megen mistro til støvbold og svampene overhovedet, men sikkert navnlig skyldes den almindelige frygt for at få støvkorn i øjnene. Ifølge tysk folketro (Schlesien) bliver man blind, hvis man faar løvetandsfnug i øjnene⁴⁴ eller – i Rumænien – sommerfugles vingestøv, i Kina stuestøv.⁴⁵ Det samme gælder, hvis væselen puster paa en (Böhmen).⁴⁶ Mælkesaften af *Calotropis* procera ødelægger øjnene (Ægypten).⁴⁷

I nordisk sagatid ville folk ikke gerne tro, at øjensygdomme havde naturlige årsager – undtagen naturligvis, når bålrogen sved så stærkt i øjnene, at de ikke kunne se; det hed vistnok at være røgblind (reykblindr). Man mente, at onde folk ad magisk vej kunne ramme deres fjender med blindhed, eller man blev blind af at overtræde et eller andet forbud. I overensstemmelse hermed søgte man gerne bistand hos højere magter, i kristen tid visse helgener.

Den engelske urtebogsforfatter J. Gerarde skriver 1597 i sin *Herball*,⁴⁸ at støvboldene producerer *a most thinne and fine powder, like until smoke, very noisome and hurtfull into the eies, causing a kinde of blindness, which is called Poor-blinde, or Sand-blinde ... divers have beene pore blind even arter, when some small quantitie thereof hath beene blowen in to their eies.*

Herhjemme synes troen udbredt over det meste af landet⁴⁹ (*blinderøg, -svamp*)⁵⁰. Et sagn fra Odsherred fortæller, at en mand engang belurede ellefolkets dans på engen, men da tog de overnaturlige væsener nogle "trodhatte" og

Almuen mente, at alle svampe indeholdt livsfarlig gift. Dog gik det til nød an at røre ved de fleste skurrehatte, når man tørrede fingrene godt af i græsset bagefter. Men en fuldmoden støvbold ... rørte man aldrig med fingrene; det var nemlig farligt at få den for tæt til øjnene, så kunne man blive blind. Jeg husker fra drengeårene, at det var ganske spændende at klemme på de røgfylde støvbolde, så de brast og den gulligsorte røg pulsede ud. Men var der voksne i nærheden, blev der altid grebet ind: *Smid den skurrehat, for du kan blive blind af den!*, hed det altid. Jeg har mange gange gået i skræk for at blive blind, når jeg uforvarende kom til at træde på en støvbold.

Også Linné lærte sine elever at værne øjnene mod sporestøvet, som kunne blinde dem – *men ey för efter nogle Dage, naar Maskerne ... (rest mangler i orig.)*, noterer Martin Wahl⁵³, og ifølge en anden elev skal Linné også have sagt, at hvis *melet* kom i kroppen, blev den *swulnad*.⁵⁴ Retzius 1806⁵⁵ nævner den almindelige tro i forbindelse med navnet *blindsvamp*⁵⁶ men tilføjer: *hälsosamt eller nytrigt för ögonen kan det icke wara, men näppeligen är det så farligt.*

I Norge er troen navnlig udbredt på vestlandet – jvf. navnet *blindsopp*.⁵⁷ Den er også kendt fra Island,⁵⁸ hvor svampen imidlertid skal have haft en "diametral" anvendelse i folkemedicinen, nemlig mod øjensygdomme.⁵⁹ Videre er troen noteret i Tyskland⁶⁰ – *blindfist, -appel, -piltz*,⁶¹ Østrig,⁶² Holland (*peerdeblind* "hes-teblind"),⁶³ England og Skotland, hvor disse svampe kaldes *blind-puff, blind-ball, blind-Harry, blind man's ball, -bellow, -buff, -eye*.⁶⁴ Her bringer det ulykke at sparke til enhver svamp.⁶⁵ Et gælisk navn til *Lycoperdon gemmatum* er *caochag*, af caoch "blind".⁶⁶ I USA⁶⁷ er troen næppe importeret af engelske nybyggere,

Vårtig röksvamp (*Lycoperdon perlatum*, *tidigare* L. *gemmatum*), ur *Janus Kopps, Flora Batava, 1846.*

idet den også kendes af flere indianerstammer; Navajo (Arizona, New Mexico) kalder bugsvampen *Astraeus hygrometricus na-adi 'blind'*,⁶⁸ og Menomini-indianerne skal benytte sporestøvet til at blinde fjender med.⁶⁹ Iøvrigt mener amerikanerne, at støvbolde er giftige ved berøring, f.eks. hvis man træder på dem med nogen fod.⁷⁰ – Endelig skal de tyske navne *Taub-Bofist*, *Doowappel* skyldes, at støvet også kan give døvhed;⁷¹ der er dog snarere tale om en forvanskning af præfikks i *Staub-Bovist* o.l.

ANVENDELSE SOM STYPTIKUM

Kunsten at ”stille blod”, d.v.s. få det til at koagulere, indtager en fyldig plads i folkemedicinen. Der er optegnet en lang række trylleformulærer, men også mange mere rationelle metoder. At dømme efter optegnelsernes mængde synes

spindelvæv, fyrsvamp (*Polyporus* sp.) og støvbold at have været de mest benyttede styptika. Af fyrsvamp brugte man det indre bløde og brune frugtlegerne, medens så vidt vides af alle svampe kun sporestøvet af *Lycoperdon* og *Bovista* fandt medicinsk anvendelse. Det blev fra selve svampen drysset på eller pustet mod åbne snit- og hugsår, efter åreladning etc. for at standse blødningen. Enkelte steder fandt også svampens friske eller tørre kød anvendelse som styptikum. For næseblod snusede man støvet op i næseborene. *Lycoperdon giganteum* kaldes i ældre værker *Bovista officinalis* og *Lycopedon gemmatum* (samt fyrsvamp) *Fungus chirurgorum* og brugtes flittigt af bartskærere og sår-læger. Midlet nævnes af digteren Georg Rollenhagen i det 16. århundrede:⁷² *In die Wunden aber strewt Schwartz pulver von dürren pomfe-iss*, men synes iøvrigt ikke at have været kendt i oldtid og middelalder; bortset fra et enkelt sted (*Thott Saml.* 717.4°, her s. 1287) nævnes støvbold ikke i nogen af vore gamle lægebøger,⁷³ ej heller i Tang Kristensens kompilation *Gamle*

Raad for Sygdomme hos Mennesket (1922) og H. P. Hansens *Kloge Folk* (1942–43), hvad der kunne tyde på, at sporestøvet's anvendelse som styptikum herhjemme er af forholdsvis ny dato.⁷⁴ Medens fyrsvampens virkning som sådan er eksperimentelt bevist,⁷⁵ foreligger der endnu ingen undersøgelser af støvboldenes indholdsstoffer;⁷⁶ interessant, men betydningsløs, er deres 3 % urinstof. Dog har man i nyere tid forsøgt en anvendelse af støvbolde som veterinært hæmostatikum.⁷⁷

I det foreliggende materiale nævnes anvendelsen som blodstillende middel kun fra landsdelene øst for Lillebælt.⁷⁸ *Den gamle* [navngivne] *jordemor samlede støvbolde paa strandmarkerne til at standse blødninger efter aareladninger.*⁷⁹ I Norge har sporestøvet og den tørre svamp været brugt som styptikum over det meste af landet.⁸⁰ *Blør ein or ope sår, skal det vera godt té dytta røysopp nedí. En hogg meg tuvert yver fotbladet ... då svinta ho mor stad og hent a blindsopp og klemde i såret. Blodet stogga mest med same. Blindsoppen berga livet mitt.*⁸¹ At sporerne opsnuses for næseblod, nævnes bl.a. af pastor Wilse fra Spydebjerg (1779) og af Reichborn-Kjennerud fra Østfold.⁸²

I Sverige, hvor svampen er *ett av de flitigast använda blodhejdande hjälpmiddel* (Tillhagen 1958),⁸³ har Bromelius 1694 navnet *blodstilla*;⁸⁴ Retzius skriver 1806,⁸⁵ at man bruger den fuldvoksne, men ikke støvende svamp, idet afskårne stykker lægges på såret, men det skal ske straks efter at svampen er skåret over. Denne praksis nævnes også fra nyere tid.⁸⁶

At sporerne lægges på åbne sår for at stille blodet nævnes fra Lapland 1808 og senere.⁸⁷ Fra Vilhelmina sogn skriver en forfatter 1932: *Jag har träffat på många sagesmän* [savskærere], *som i sitt medicinförråd bl.a. haft flera röksvampar förvarade i en näverask* [birkebarks-æske].⁸⁸ Svensk-finsk folkemedicin ordinerer som blodstillende, at en *röksvamp* presses ud i såret; ved næseblødning stoppes en *röikboll* i næseborene, hvorefter hele næsen bades med koldt

vand. Endvidere anvendes svampen i surmælk mod indre blødning.⁸⁹ Støvbolde er i Island blevet brugt til at stille blod med.⁹⁰

I Tyskland (Bayern) anvendes dels sporestøvet og dels en ikke for gammel støvbold, som lægges over et stærkt blødende sår med et stykke silkepapir imellem.⁹¹ Fra Svejts meddeles, at støvet navnlig benyttedes til at stille næseblod, når intet andet ville hjælpe. Man samlede ”modne” svampe og opbevarede dem i æsker.⁹² I det østlige Galizien og i Bukowina har støvet's anvendelse som styptikum været ganske almindelig,⁹³ og endnu har zigeunermænd gerne et par støvbolde på sig for det tilfælde, at de skulle skære sig i fingrene.⁹⁴ Om anvendelsen i England⁹⁵ skriver en forfatter 1923, at man i næsten alle gamle landbokokke-ner finder disse svampe trædet på snor til brug ved ulykkestilfælde.⁹⁶

De amerikanske nybyggere har rimeligvis ført megen folkemedicin med fra England til den nye verden, således også brugen af *Lycoperdon*'s sporestøv til at standse blødninger.⁹⁷ Men indianerne i Kanada og USA havde forlængst opdaget, at støvet blæst på et sår eller snuset op i næsen tilsyneladende virkede blodstillende. Støvbold er en af de meget få svampe, indianerne ikke er bange for; et forråd holdes i reserve til at strø på sår.⁹⁸ Tewastammens kvinder regulerer menses med vandudtræk af en uidentificeret svamp;⁹⁹ det samme gælder en te på snyltesvampen støvbrand (*Ustilago maidis*) hos Zuñi-indianerne. Tewa anvender mod øreudflod sporestøvet af en svamp – det blæses ind gennem et sammenrullet majsblad eller et papirrør.

Endelig drysses i Grønland støvet af *Lycoperdon gemmatum* direkte på sår som styptikum,¹⁰⁰ en nærtbeslægtet svamp Stjernebold (*Geaster fornicatus*) bruges i Vestindien på samme måde,¹⁰¹ kinesisk folkemedicin har *Lycoperdon giganteum* mod blodstyrning og *Lycoperdon squamatum* som – emmenagogum.¹⁰²

Att spraya röksvampssporer över sår är en äldre behandlingsmetod. Foto: Håkan Tunón.

SÅRLÆGEMIDDEL

Svampens eller sporestøvet anvendelse som sårlægemiddel har ligeledes haft stor udbredelse. Det er dog i hvert enkelt tilfælde vanskeligt at afgøre, hvorvidt man har tillagt midlet en blodstillende, tørrende eller lægende virkning på sår, hudløshed, udslet etc. Rimeligvis spillede alle tre ting en samvirkende rolle for applikationen. *Lycopodon*-sporenes anvendelse som sådan er forøvrigt ikke enestående – af tilsvarende folkemedicinske remedier kan nævnes: sporerne af bregner og ulvefod (”heksemel”), kirkestøv, ”ormemel”, skorstenssod, et pulver af brændte harehjerter, tudser m.m.¹⁰³

Ældre dansk lægelitteraturs eneste nævnt af støvbald er i *Thott. Saml.* 717.40 (1700-tallet): *Naar nogen støder Huden af sine Skinneben, da skal han tage et Stykke af den yderste Hud af Vilefis, og lade noget hænge ved samme Hud af det tynde og rygende Ting, som er indeni Vilefis, spyt saa paa samme Stykke Hud og læg paa Saaret* (hertil føjer nedskriveren: *Det er det bedste Raad, jeg haver kunnet finde at bruge*).

Senere i samme håndskrift anbefales svampen mod frost(-sår). Fra ca. 1900: Støvet anvendes mod hudløshed *hvad de fleste soldater sikkert kan tale med om*;¹⁰⁴ *fæesbul* var god til at læge friske sår med (Sjæll.);¹⁰⁵ det var godt at blæse støvet på frostsår (Sønderjyll.).¹⁰⁶

Fra Norge oplyses, at sporerne blev trykket på fod- og åbne frostsår¹⁰⁷ og strøet på forskellige hudlidelser, navnlig spædbørns hudløshed; man brugte dog mest ”heksemel”.¹⁰⁸ Et omslag af finthakkede støvbolde var også sår- og hudlægende.¹⁰⁹ Lapperne drysser sporestøvet på børns attritioner, på snit- og brandsår,¹¹⁰ svensk-finsk folkemedicin ordinerer *röksvamp* på alle sår.¹¹¹ Ligeledes på Færøerne, hvor sporerne blev samlet i papirposer og presset ud i frostsår, det var *nytt at gröda sår við*.¹¹² I Island er svampen navnlig blevet applikeret for brandsår.¹¹³

I lægen Peter Uffenbach’s udgave af Adam Lonitzer’s urtebog fra 1551 (Ulm 1716) hedder det, at *Der dürrer Bubenfist mit seinem Mehl und Staub dient zu den fliessenden alten Schäden, die werden davon trocken und schicken sich zur Heilung*.¹¹⁴ Det samme middel anvendes endnu i tyske länddistrikter;¹¹⁵ hos det tyske mindretal i Zips (forhen Ungarn, nu Czekoslovakiet) anbragte bønderne et stykke moden støvbald på køers betændte hove med støvet ind mod såret, og satte så klovjernet på.¹¹⁶ I Frankrig lægges den knuste svamp på brandsår som da læges meget hurtigt,¹¹⁷ og i Rusland (bl.a. Ukraine) behandles børns hudløshed med sporestøvet.¹¹⁸

Gerarde 1597 skriver, at *the powder of them doth dry without biting; it is fitly applied to merigals, kibed heels* [frostbylder på fødderne] *and such likes*.¹¹⁹ Hans kollega W. T. Fernie fra nutiden¹²⁰ mener, at det fine pulver også egner sig til pudring af sår mellem fingre, tær og under armhuler. I USA, hvor sporestøv + svinefedt lægges på hæmorrhoider,¹²¹ har indianerne sikkert længe før europæernes ankomst brugt støvbolde som lægemiddel. Det er den

eneste svamp, som Forest Potawatomi-indianerne i Wisconsin finder anvendelse for; alle andre svampe betragtes som giftige. Sporerne benyttes her til at lindre enhver hudløshed hos børn,¹²² hos andre stammer samles og opbevares disse svampe specielt til at læge nyfødte børns navle — jvf. *hokshi chekpa* 'babynavle' til *Lycoperdon gemmatum* hos Dakota-indianerne.¹²³ En interessant parallel fra Hawaii: sporestøvet af *Psilotum* sp. anvendes som talkum for at forhindre eller læge den hudløshed, folk med malo (lændeklæde) undertiden pådrager sig.¹²⁴ I Kina anvendes *Lycoperdon*-sporerne til at tørre alle slags åbne sår.¹²⁵

OBSTIPANTIUM, ABORTIVUM, AFRODISIAKUM

Når sporestøvet er blevet anvendt indvortes mod *diarré* hos mennesker og husdyr (Danmark,¹²⁶ Sverige,¹²⁷ Norge (i vår tid),¹²⁸ Tyskland¹²⁹), kan det skyldes signaturlæren mere end praktiske erfaringer, idet sporestøvet "automatiske" udtømning associeres med ekskrementernes. En af Linnés elever noterer efter en ekskursion 1747, at bønderne i Ångermanland (N. Sverige) plejer at tage en god dosis sporestøv ("mjöl") i drikke for magsweda, d.e. mavepine. En anden discipel tilføjer bedrevidende: *hwarom man bör göra sig mera underrättad, ty det synes otroligt, efter swampen är hel förgiftig* [!].¹³⁰ Retzius gengiver 1806 en beretning fra provinsen Satakunta (sydvestl. Finland), hvorefter diarré hos kalve lægtes med sporestøvet i mælk.¹³¹ En botanisk nærtstående bugsvamp *Scleroderma* (bruskbold) anvendes endnu i Hessen som veterinært obstipantium.¹³²

Som *abortivum* nævnes et mælkekokt på støvbald i Østrig¹³³ og Galizien.¹³⁴ Samme virkning er tilskrevet bl.a. pollen (Oldenburg 1861) og "heksemel" af *Lycopodium selago*

(Østrig).¹³⁵ For anvendelsen som *afrodisiakum* kan signatura rerum (testesformen!) have spillet en rolle, således som det gælder en tilsvarende brug af stinksvamp (*Phallus impudicus*) og hjortespring (*Elaphomyces cervinus*). *Eg har hørt at dei har bruka té kreista røyksopp i brennevin. Slik a rådgjerer holdt no folk helst for seg sjølve* (Odda i Norge).¹³⁶ Tilsvarende fra Vesttyskland: Unge karle gav pigerne det sorte støv at drikke for at faa dem til at elske sig.¹³⁷ Herhen hører måske også en optegnelse fra Sverige (Balinge): Under enebærbuske findes der noget, der ser ud som en fingerspids og er rundt som en trækugle. Indeni findes et sort mel, og hvis dette mel gives i drikke til en ung pige, bli'r hun som forhekset og kommer til giveren midt om natten.¹³⁸ Støvbalds anvendelse som afrodisiakum i den folkelige humanmedicin har rimeligvis forhen været ret gængs, men "degraderedes" efterhånden til veterinærmedicinen — et forhold, som også kendes for gøgeurternes vedkommende.¹³⁹ Ville en ko ikke blive brunstig, fik den svampen eller sporestøvet at æde (sv. Finland,¹⁴⁰ Oldenburg i Tyskland¹⁴¹). — Thompson-indianernes (USA): unge mænd smører kroppen med sporestøvet af fyrsvamp (*Polyporus abietina*) for at give den styrke.¹⁴²

ANDEN FOLKEMEDICINSK ANVENDELSE

Mod hestens engbrystighed (anchelus) og i omslag og plaster mod ledevand (Danmark).¹⁴³ For halsbrand skal man tage en støvbald, gemme den godt og så tænke på den, når lidelsen melder sig (Norge: Oppdal, Sør-Trøndelag).¹⁴⁴ Lunkent vand + støvbald i øret for ørepine (Sverige: Frostviken).¹⁴⁵ Tørret støvbald indtages i vand eller brændevin for stakåndethed (astma?) og sidesting; rosen behandles med en dej af svinefedt, tjære, eddike,

kamferbrændevin og støvbald, den smøres på blå af en rebstump, kridt strøs oven på og ”rosbandet” bindes varmt på det syge sted, mens der siges en magisk formular (sv. Finland).¹⁴⁶ For gulsot skulle patienten spise pandekage med indbagt sporestøv (slaviske folkeslag).¹⁴⁷ I Svejts hedder det, at hvis geder æder støvbolde, giver de bagefter mindre mælk.¹⁴⁸ Sporestøvet forårsager fnat (-kløe) (USA).¹⁴⁹ En nordamerikansk indianerstamme kalder *Lycoperdon subincarnatum teokwéminum* ’hovedpinebær’: sporerne anvendes for hovedpine.¹⁵⁰ I Kina blandes sporestøvet af *Lycoperdon giganteum* med honning eller vand til et lægemiddel for halsonde, mod feber og lungelidelser. Også *Lycoperdon squamatum* anvendes som ekspektorans.¹⁵¹ Gerardes *Herball* 1597 fortæller om *Lycoperdon giganteum*, at den rygende svamp i nogle egne af England bruges af biavlere *to kill or smolder their Bees, when they would drive the Hives, and bereave the poore Bees of their meate, houses, an lives*, – jvf. det gæliske navn *beac, becan* (af beach ’bi’); svampen blev brugt til at ryge bier med endnu i slutningen af 1800-tallet.¹⁵² Endelig benytter homøopatien en tinktur af den modne svamp især for anæmi, venøse lidelser, hudsygdomme, kronisk katarr i respirations- og fordøjelsesorganerne, som hæmostatikum, for cystitis, leukorrhoe, mod forstyrrelser i intellektet og som antafrodisiakum.¹⁵³

Skønt støvbalden blev omgivet af megen mystik, fandt den kun ringe anvendelse som egentligt tryllemiddel. Folk fik mareridt, hvis man anbragte en *kattost* (støvbald) under sengen, og svampen skulle kunne ”formere” kornet i laden (Finland).¹⁵⁴ Den finske overtro, at man med en støvbald kan hekse en strumaknude på halsen af tyveknægte, skyldes vel signaturlæren.¹⁵⁵ De meget overtroiske beboere af Ozark-distriktet i Missouri og Arkansas mener, at hekse er usynlige, men enhver kan få øje på dem, hvis de kaster en smule støv af *devil’s snuff-box* i en lille hvirvelvind. *En gammel mand, som bor i Hickory County, Missouri,*

*fortæller mig, at han undgår krampe og bensmerter ved altid at bære en tør puffball i lommen.*¹⁵⁶

LITTERATURHENVISNINGER OG NOTER

- 1 Plinius, ÅR, *Naturalis historia* XXII, Lipsiae, s. 23.
- 2 Theophrastos, ÅR, *Historia plantarum* III, ORT, s. 8.
- 3 Plinius, ÅR, *Naturalis historia* XIX, Lipsiae, s. 3.
- 4 Peziza blev et førinnæisk slægtsnavn til en gruppe hatsvampe og siden til skåldannede svampe.
- 5 Hornemann, J. W., 1837, *Dansk oekonomisk Plantelære* II, København, s. 878.
- 6 Marzell, Heinrich, 1913, *Die Tiere in deutschen Pflanzennamen*, Heidelberg, s. 153, 170, 195; nogle forfattere etymologiserer oldnordisk fis ’vissent blad’.
- 7 Fischer, Hermann, 1929, *Mittelalterliche Pflanzenkunde*, München, s. 274.
- 8 Bovist som opslagsord i *Salmonsens Konvers. Leksikon*, 1915, København, s. 781.
- 9 *Videnskabernes Selskabs Ordbog* VII (1863) nævner ikke Ulvefis.
- 10 Jønsen-Tusch, H., 1867–70, *Nordiske Plante- navne*, København, s. 137, 317, 362; Grundtvig, Fr. L., 1909, *Livet i Klokkegaarden*, København, s. 85; *Lolland-Falsters historiske Samfunds aarbog* XXXVII, 1949, s. 23; Lange, Axel, 1932, *Fynsk Plantenavne og Folkeminder om Planter*, Odense, s. 119; Udvalg for Folkemaal top. saml. 882 (Aasum, inds. 1920–25).
- 11 Gustavson, H., 1947, *Gotländska växtnamn*, Visby, s. 15, 21; Jønsen-Tusch [note 10].
- 12 Høeg, Ove Arbo, 1939, i *Nytt Magazin for Naturvidenskapene* 80, s. 100 (Numedal og Sandsvær ca. 1750).
- 13 Rasmussen, R., 1950, *Føroyisk plantunøvn*, Tórshavn, s. 55; *Botany of the Færöes* III, 1908, København, s. 864f.

- 14 Jenssen-Tusch [note 10]: J. Jonasson's haandskr. samling af islandske folkeminder i Dansk Folkemindesamling 1918/7 og 1918/III-IV, nr. 2053.
- 15 Marzell, *Tiere* [note 6]: *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde* 11, 1901, s. 52: *Das Bayerland* 25, 1924, s. 79; Niessen, J., 1936, *Rheinische Volksbotanik* I, Berlin, s. 209f.
- 16 Krauss, Friedr., 1943, *Nösnerländ. Pflanzennamen*, Beszterce-Bistritz, s. 638-41.
- 17 Gréb, Julius, 1943, *Zipser Volkspflanzen*, Keskmark, s. 72f.
- 18 Dalla Torre, K. W. von, 1895, *Die volksthümlichen Pflanzennamen in Tirol und Vorarlberg*, Innsbruck, s. 41.
- 19 Makowiecki, Stefan, 1936, *Slownik botaniczny lacinsko-maloruski*, Kraków, s. 60f., 219.
- 20 Britten, J. & Holland, Rob., 1878-86, *A Dictionary of English Plant-Names*, London, s. 591; Denham, M. A., 1892, *Denham Tracts. A Collection of Folklore* II, London, s. 30, 113; Schübeler, F. C., 1885, *Viridarium Norvegicum* I, Christiania, s. 227; Ramsbottom, John, 1953, *Mushrooms and Toadstools*, London, s. 165f.
- 21 Cameron, John, 1883, *Gaelic names of plants*, Edinburgh & London, s. 99.
- 22 Beauquier, Ch., 1910, *Faune et flore populaires de La Franche-Comté* II, Paris, s. 169.
- 23 Paque, E., 1896, *De vlaamsche volksnamen der planten*, Namen, s. 305; Marzell [note 6], s. 153.
- 24 Paque [note 23], s. 57, 86.
- 25 Marzell, *Tiere* [note 6], s. 153.
- 26 Masclans, Fr., 1954, *Els noms vulgars de les plantes a les terres Catalanes*, Barcelona, s. 173.
- 27 Rousseau, Jacq., 1945, *Études ethnobotaniques Québécoises*, Montréal, s. 24; Waugh, F. W., 1916, *Iroquols foods and food preparation*, Ottawa, s. 121.
- 28 Feilberg, H. F., 1904-II, *Ordbog over jyske almuesmaal* III, København, s. 972.
- 29 Marzell, Heinr., 1927-28, i *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* I, Berlin, s. 1485.
- 30 Wuttke, Adolf, 1900, *Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart*, Berlin, s. 97.
- 31 Jenssen-Tusch [note 10], s. 137; Kamp, J., 1977, *Danske Folkeminder, Æventyr ...*, Odense, s. 175; Andersen, Lars, 1918, *Folkesagn og Folketro i Ods Herred*, København, s. 26; Dansk Folkemindesamling 1906/23:151.
- 32 Jenssen-Tusch [note 10], s. 137; Fries, Elias, 1880, *Kritisk ordbok öfver svenska växtnamn*, Stockholm, s. 65.
- 33 Nordhagen, Rolf, 1950, *Mikkelsbær, mikkelsfisk og Mikkell rev*, Bergen, s. 93 < Qvigstad, J., 1901, *Lappiske plantenaevne*, Christiania.
- 34 Suhonen, Pentti, 1936, *Soumalaiset kasvinnimet*, Helsingfors, s. 68, 212, jvf. s. 352.
- 35 Nordhagen [note 33]; Jonasson [note 14].
- 36 Marzell, *Handwörterbuch* [note 29], s. 1485; Krauss [note 16]; Schübeler [note 20]; Teirlinck, Is., 1924, *Flora diabolica*, Antwerpen, s. 31; Niessen [note 15]; Aigremont, 1908, *Volkserotik und pflanzenwelt* I, Berlin, s. 155.
- 37 Gréb [note 17], s. 102.
- 38 Dalla Torre [note 18]; Höfer, Franz, 1884, *Dialektnamen der in Nieder-Oesterreich vorkomm. Pflanzenarten*, Bruck an der Leitha, s. 24; Wartmann, B., 1861, *Beiträge z. St. Gallischen Volksbotanik*, Wien, s. 24.
- 39 Paque [note 23], s. 96.
- 40 Britten & Holland [note 20]; Ramsbottom [note 20], s. 591.
- 41 Cameron [note 21].
- 42 Masclans [note 26], s. 66.
- 43 Randolph, Vance, 1947, *Ozark Superstitions*, New York, s. 277.
- 44 *Zeitschrift für österreichische Volkskunde* 2, 1896, 252.
- 45 Bredon, J. & Mitrophanow, I., 1937, *Das Mondjahr*, Wien, s. 86.
- 46 Wuttke [note 30], s. 126.
- 47 Winkler, Hans A., 1936, *Ägyptische Volkskunde*, Stuttgart, s. 272 (beduiner).
- 48 Ramsbottom [note 20], s. 167.
- 49 Kamp [note 31]; Feilberg [note 28]; Hansen, H. P., 1941, *Hyrdeliv paa Heden*, København, s. 125.
- 50 Jenssen-Tusch [note 10], s. 317, 362.

- 51 Andersen [note 31] (Asnæs sogn).
- 52 *Aalborg Stiftstidende*, 30/10 1949, jvf. *Varðin* XXIX, 1946, s. 182ff. (børn advares).
- 53 Linné, Carl von, 1910, *Linne's botaniske "Prelectiones privatissima" paa Hammarby 1770* (Martin Wahl's haandskrift), (Bergens Museums Aarbok, nr. 1), Bergen, s. 69.
- 54 Linné, Carl von, 1952 [1747], *Herbationes Upsalienses* I, *Herbationerna*, Uppsala, s. 26.
- 55 Retzius, A. J., 1806, *Flora Oeconomica Sveciae* II, Lund, s. 428f.
- 56 Liljeblad, S., 1816, *Udkast till en svensk flora*, Uppsala, har blindmjöl.
- 57 Reichborn-Kjennerud, I., 1922, *Våre folkemedisinske lægeurter*, Christiania, s. 15f., og sm. Forf., 1947, *Vår gamle trolldomsmedisin* V, Oslo, s. 13f.; Aune, Herm., 1939, *Skikk og Tru. Folke-minne frå Gauldal*, Oslo, s. 26.
- 58 *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde* 8, 1898, s. 450.
- 59 Jonasson [note 14], nr. 2061.
- 60 Marzell, *Handwörterbuch* [note 29], s. 1485; Niessen [note 15] II, 1937, s. 95.
- 61 Focke, W. O., 1870, *Die volksthümlichen Pflanzennamen im Gebiete der unteren Weser und Ems*, Bremen, s. 262; mundtl. medd. fra dr. Marzell (1949).
- 62 *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde* II, 1901, s. 52; Wartmann [note 38].
- 63 Paque [note 23], s. 289.
- 64 Britten & Holland [note 20], s. 50f., 338, 383f., 391, 591; Schübeler [note 20]; Gregor, W., 1881, *Notes on the Folklore of the Northeast of Scotland*, London, s. 148; Coon, Nelson, 1957, *Using Wayside Plants*, New York, s. 230.
- 65 *Folk-Lore* XX, ÅR, s. 343.
- 66 Cameron [note 21].
- 67 Bergen, Fanny D., 1899, *Animal and Plant Lore*, Boston, s. 120.
- 68 Wyman, Leland C. & Harris, Stuart K., 1941, *Navajo Indian Medicinal Ethnobotany*, Albuquerque, s. 30.
- 69 Smith, Huron H., 1923, *Ethnobotany of the Menomini Indians*, Milwaukee, s. 79.
- 70 Bergen [note 67].
- 71 Krauss [note 16]; Focke [note 61].
- 72 Grimm, Jacob & Grimm, Wilheml, 1893, *Deutsches Wörterbuch* 8, Leipzig, s. 2037.
- 73 Hauberg, P., 1929, i *Naturens Verden* IX, s. 157. Mellin, Christ. Jac., 1799, *Nyttige Huusmidler*, 1799, København, s. 98f.: lægebogens oversættelse, J. C. Tode, tilføjer efter omtalen af pulv. fyrsvamp mod næseblod: *Jeg plejer ellers altid at betjene mig af den saakaldte Ulvefvis eller Bovista*.
- 74 I første udg. af Hornemanns *Dansk oekonomisk Plantelære* (1806), s. 942 er Lycoperdons *Egenskaber og Anvendelse ubekjendt*; i 3. udg. II (1837), s. 877 tilføjes kun *Den har været brugt som blodstillende Middel*.
- 75 Keeser, E., 1939, i *Deutsche med. Wochenschrift*, s. 375.
- 76 Gessner, Otto, 1953, *Die Gift- und Arzneipflanzen von Mitteleuropa*, Heidelberg, s. 715.
- 77 Ramsbottom [note 20], s. 169.
- 78 *Skattegraveren* XII, 1889, Kolding, s. 30 – opsnuses ogsaa for næseblod; Ingvorsen, Ingvor, 1918, *Ingvor Ingvorsens Fortællinger om gammelt sjællandsk Bondeliv*, ed. H. Ussing, København, s. 175; Grundtvig [note 10], s. 85; Udvalg for Folkemaal top. saml. 788 (Radsted sogn, Loll.) og 882 (Aasum s., Fyn), begge medd. ca. 1925; egen optegn. fra Femø 1948.
- 79 Garboe, Axel, 1934, i *Hospitals-Tid.* 77, s. 1128f., sml. Garboe, A., 1938, *Agerso i Store Balt med Nabooen Omø gennem Tiderne*, København, s. 255f.
- 80 Quisling, N. A., 1918, *Overtroiske kure og folke-medicin i Norge*, Christiania, s. 37; Aune [note 57]; Hult, Ruth, 1937, *Østfoldminne*, Oslo, s. 68; Reichborn-Kjennerud [note 57], s. 16, og sm. Forf., 1940, *Vår gamle trolldomsmedisin* III, Oslo, s. 125 (saften!).
- 81 Opedal, Halldor O., 1930, *Makter og Menneske. Folkeminne ifrå Hardanger*, Oslo, s. 123.
- 82 Reichborn-Kjennerud, *Vår gamle* [note 80] IV, 1944, s. 82.
- 83 Bondeson, Aug., 1881, i *Uppsala Läkareförenings handlinger*, s. 221; *Ångermanland-Medelpad*,

- 1935, s. 46; Tillhagen, Carl-Herman, 1958, *Folklig läkekonst*, Stockholm, s. 183, 268, jvf. s. 82.
- 84 Jenssen-Tusch [note 10], s. 317.
- 85 Retzius [note 55], s. 428f.
- 86 Lundqvist, Marlin, 1923, i *Västsvensk forntro och folksed*, Göteborg, s. 199f.
- 87 Qvigstad, J., 1932, *Lappische Heilkunde*, Oslo, s. 105, 111, 117, 247 — cit. bl.a. forfatter 1808; anv. mod næseblod ikke nævnt.
- 88 Eriksson, Nils, 1932, i *Folkminnen och Folktankar XIX*, s. 180.
- 89 *Finlands svenska folkdiktning VII, Folketro och trolldom. 5. Magisk folkmedicin*, 1927, Helsingfors, s. 42, 713.
- 90 Jonasson [note 14], nr. 2061, 2132.
- 91 Marzell, H., 1925, *Bayerische Volksbotanik*, Nürnberg, s. 141, jvf. Lammert, G., 1869, *Volksmedizin und med. Aberggl. in Bayern*, Würzburg, s. 196, og Höfler, Max, 1888, *Volksmedizin und Aberglauben in Oberbayern*, München, s. 123.
- 92 Kummer, Georg, 1952, *Schaffhauser Volksbotanik I*, Schaffhausen, s. 63.
- 93 *Verhandl. d. königl.-kaiserl. zool.-bot. Gesellsch. in Wien XI*, 1861, s. 153.
- 94 Ramsbottom [note 20], s. 169.
- 95 Piermont Johnson, C., 1862, *The useful plants of Great Britain*, London, s. 314; Addy, S. O., 1895, *Household Tales ... in the County of York, Lincoln ...*, London, s. 88f.
- 96 Savage, F. G., 1923, *The Flora and Folklore of Shakespeare*, Cheltenham, s. 406, jvf. Ramsbottom [note 20], s. 169.
- 97 Randolph [note 43], s. 101.
- 98 Smith, Huron H., 1932, *Ethnobotany of the Ojibwe Indians*, Milwaukee, s. 370 (*Calvatia craniiformis*): Gilmore, M. R., 1919, *Uses of plants by the indians of the Missouri River region*, Washington, s. 62; Waugh [note 27]; Rousseau [note 27], s. 15, 17; Smith, Huron H., 1932, *Ethnobotany of the Meskwaki Indian*, Milwaukee, s. 200; Coon [note 64], s. 77, 230.
- 99 Robbins, W. W., Harrington, J. P., & Freire-Marreco, B., 1916, *Ethnobotany of the Tewa Indians*, Washington, s. 67. Stevenson, Matilda C., 1915, *Ethnobotany of the Zuñi Indians*, Washington, s. 297.
- 100 Bertelsen, A., 1914, i *Det grønsl. Selskabs Aarskrift*, s. 42.
- 101 Dragendorff, G., 1898, *Die Heilpflanzen der verschiedenen Völker und Zeiten*, Stuttgart, s. 44.
- 102 Ibid.
- 103 *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde* 16, 1906, s. 320f., sml. 19, 1909, s. 175; Lundqvist [note 85], s. 196; Reichborn-Kjennerud, *Vår gamle* [note 80], s. 61; *Folk-Lore XXII, ÅR*, s. 456; Zahler, Hans, 1898, *Krankheit im Volksglauben Simmenthals*, Bern, s. 761.; Nord, Rud., 1934, *Volksmedizin in Waldeck*, Corbach, s. 51; Randolph [note 43], s. 101.
- 104 Dansk Folkemindesamling 1906/23: 2055 (Aarhus amt).
- 105 Ingvorsen [note 77].
- 106 Dansk Folkemindesamling 1906/23: 3131 (St. Jyndeved ca. 1900).
- 107 Quisling [note 79], s. 47.
- 108 Quisling [note 79], s. 56 (Gudbrandsdalen); Reichborn-Kjennerud [note 57], s. 15.
- 109 Reichborn-Kjennerud [note 57], s. 16.
- 110 Qvigstad [note 86], s. 111, 117, 162, 247.
- 111 *Magisk folkmedicin* [note 88], s. 42.
- 112 Rasmussen, R. K., 1959, *Gomul føroyisk heimaråd*, Tórshavn, s. 94, 97, jvf. sm. Forf., 1946, i *Vardin XXIX*, s. 165.
- 113 Jonasson [note 14], nr. 2159, 2346.
- 114 Her efter Birkfeld, Alfred, 1954, *Pilze in der Heilkunde*, Wittenberg Lutherstadt, s. 18; sml. Pieper, Rich., 1897, *Volksbotanik*, Gumbinnen, s. 595.
- 115 Heidt, Karl, 1942, *Gegenwärtige Kenntnis und Anwendung einheimischer Heilpflanzen in der Volksmedizin*, Giessen, s. 35.
- 116 Gréb [note 17], s. 102.
- 117 Beauquier [note 22], s. 170.
- 118 Demitsch, Wassily, 1889, i *Historische Studien aus d. Pharmakolog. Inst. d. Kaiserl. Univ. Dorpat I*, s. 224.

- 119 Cit. efter Ramsbottom [note 20], s. 169f.
- 120 Coon [note 64], s. 230.
- 121 Browne, Ray B., 1958, *Popular Beliefs and Practices from Alabama*, Berkeley, s. 84.
- 122 Smith, Huron H., 1933, *Ethnobotany of the Forest Potawatomi Indians*, Milwaukee, s. 64.
- 123 Wyman & Harris [note 68], s. 63; Vestal, P. A. & Schultes, R. E., 1939, *The economic botany of the Kiowa Indians*, Cambridge, s. 12; Gilmore [note 97] (Dakota-, Ponca-, Omaha-stammen).
- 124 Degener, Otto, 1945, *Plants of Hawaii National Park*, Ann Arbor, s. 20.
- 125 Stuart, G. A., 1911, *Chinese Materia Medica. Vegetable Kingdom*, Shanghai, s. 250f.
- 126 Feilberg [note 28].
- 127 Lundqvist [note 85], s. 188 (södre Halland); Tillhagen [note 82], s. 172 (mell. Norrland).
- 128 Reichborn-Kjennerud, *Vår gamle* [note 80] IV, 1944, s. 60, og sm. Forf. [note 57], s. 16 (Molde).
- 129 Marzell, *Bayerische* [note 91], s. 187.
- 130 Linné [note 54].
- 131 Retzius [note 55], s. 429.
- 132 Heidt [note 114], s. 35 (især kalve).
- 133 *Zeitschrift für österreichisches Volkskunde* 5, 1899, s. 240, jvf. Aigrimont [note 36], s. 155.
- 134 *Verhandl. d. königl.-kaiserl. zool.-bot. Gesellsch. in Wien* XI, 1861, s. 155.
- 135 Lewin, L., 1922, *Die Fruchtabtreibung durch Gifte und andere Mittel*, Berlin, s. 226f.
- 136 Opedal [note 80], s. 126.
- 137 Niessen [note 15], II, 1937, s. 247.
- 138 Grip, Elias, 1917, *Svenskt allmogeliv*, Stockholm, s. 145f. (Upland).
- 139 Brøndeggaard, V. J., 1956, i *Danske Studier*, s. 68.
- 140 *Magisk folkmedicin* [note 88], s. 727.
- 141 Wuttke [note 30], s. 97, 441; Gréb [note 17], s. 72.
- 142 Teit, James A. & Steedman, E. V., 1930, *The ethnobotany of the Thompson Indians of British Columbia*, Washington, s. 504.
- 143 Boers, Kristen, 1939, *Dansk veterinær Folke-medicin*, Horsens, s. 62, 91.
- 144 Reichborn-Kjennerud, *Vår gamle* [note 80] IV, 1944, s. 47, og sm. Forf. [note 57], s. 16 (mod brystonde), jvf. Storaker, Joh. Th., 1932, *Sygdom og Forgjørelse*, Oslo, s. 59.
- 145 Tillhagen [note 82], s. 218.
- 146 *Magisk folkemedicin* [note 88], s. 106, 232, 714.
- 147 Hovorka, Oscar von & Kronfeld, A., 1909, *Vergleichende Volksmedizin* II, Stuttgart; *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* I, 1927–28, Berlin, s. 1485 (Böhmen, som sympatimiddel mod forskellige ikke nævnte sygd.).
- 148 Wartmann [note 38], s. 24.
- 149 Bergen [note 67].
- 150 Smith [note 121], s. 64.
- 151 Dragendorff [note 100]; Stuart [note 124].
- 152 Pieper [note 113], s. 595; Cameron [note 21]; Ramsbottom [note 20], s. 169.
- 153 Gessner [note 75].
- 154 *Magisk folkemedicin* [note 88], s. 643; Rantsalo, A. V., 1925, *Der Ackerbau im Volksabergl. d. Finnen und Esten* V, Helsingfors, s. 112.
- 155 Rantsalo [note 154] IV, 1924, s. 160.
- 156 Randolph [note 43], s. 150, 283.